

Osmanlı Paşalarının Mahiyetindeki Değişim: Mukayeseli Tarih Bakımından Bir Değerlendirme

Tadashi Suzuki*

The Change in the Personage of the Ottoman Pashas : A Comparative Historical Examination

Abstract ■ The Ottomans initiated various ventures to revamp and empower their order and organizational apparatuses which gradually expanded to different realms in the second half of the eighteenth century by looking at a rapidly progressing and developing Europe. The process of “modernization” within the scope of “westernization,” after broadening during the reign of Selim III, became much more systematic and organized in a cohesive way in the era of Mahmut II after the incident of Vak’a-i Hayriye; i.e. the abolishment of Janissary Corps. This article examines from a comparative historical approach how the personage and nature of Ottoman bureaucrats and pashas changed during this “modernization” epoch. Similarities and disparities in the Ottoman, Chinese, and Japanese context are also emphasized, while elaborating on the reasons why Ottoman modernization look closer to Chinese modernization.

Keywords : Ottoman Modernization, The Ottoman Pashas in the 19th Century and Education, Ottoman Bureaucracy, *Sicill-i Osmani*

I. Giriş

Batı'nın hızla gelişmesi dolayısıyla, Osmanlılar, Batı modeline bakarak kendi sistemini kuvvetlendirmek için teşebbüslere girişmişlerdir. “Batılılaşma” çerçevesinde bir “çağdaşlaşma” süreci olarak nitelendirilebilecek bu süreç, bilindiği gibi, 18. asrın ilk yarısında çok sınırlı şekilde başlamıştır.¹ 18. asrın son senelerinde III. Selim devrinde daha genişletilerek II. Mahmut devrinde Vaka’i-i Hayriye’den sonra tam sistematik şeklini almıştır.

* Tokyo Üniversitesi.

1 Enver Ziya Karal, “Tanzimattan Önce Batılılaşma Hareketleri,” *Tanzimat*, C. I, İstanbul, 1940, s. 13-30.

Bu “batılılaşma” şeklinde tezahür eden “çağdaşlaşma” sürecinde Osmanlı paşalarının mahiyetinde de önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Fakat bu değişim üzerinde şimdiye kadar o kadar sistematik şekilde pek çalışılmamış gibidir. Burada son Osmanlı paşalarının bazı özelliklerini ele alacağız. Sonra mukayeseli tarih bakımından Doğu Asya’daki Çin ve Japon örnekleri ile mukayese edip üç örnek arasındaki benzerlikler ve değişiklikler üzerinde kısaca duracağız.

II. Kaynak Üzerinde

Bu küçük teşebbüsümüz için ele alacağımız ana kaynak, pek yakında neşredilen Mehmed Zeki Pakalın’ın *Sicill-i Osmanî Zeyli*²dir. İyice bilindiği gibi, Osmanlı ricali için en etraflı eser, Mehmed Süreyya’nın *Sicill-i Osmanî*³sidir. Bu eser 15.000 kişiye yakın Osmanlı şahıslarının hal tercümelerini havidir. Hal tercümelerine Hicri 1314 senesine kadar devam edilmektedir. Ondan sonra vefat eden şahıslar için Mehmed Süreyya zeylini hazırlamış ise de o zeyli ne yazık ki neşredilmeden önce Cihangir Yangını’nda yanmış olduğu rivayet edilir.⁴ Mehmed Zeki Pakalın’ın *Sicill-i Osmanî Zeyli*, işte bu boşluğu doldurmak için hazırlanmıştır. Mehmed Zeki Pakalın’ın zeyli, Mehmed Süreyya’nın *Sicill-i Osmanî*sinin devamı olarak bu esere alınmamış olan önemli Osmanlı şahıslarının hal tercümeleleri üzerinde durmuştur. Arada Cumhuriyet devrine kadar yetişenlerin hayatlarını da havidir. Pakalın’ın zeyli de kendisi hayattayken neşredilmemiştir. El yazması halinde Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’ne vakf edilip uzun zamandır el yazması şeklinde kalmıştır.⁵

Nihayet, pek yakında Kayseri’deki Erciyes Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne mensup hocalar, Sayın Prof. Dr. Mustafa Keskin’in nezareti altında bu çok kıymetli eser üzerinde çalışmışlardır. Bu çalışmanın sonucu olarak 2008-2009 senelerinde Türk Tarih Kurumu tarafından 19 ciltlik büyük bir eser olarak neşredilmiştir. İçinde 1246 kişilik son Osmanlıların hal tercümelerini havidir. Son çağ tarihi üzerinde çalışırken muhakkak bulundurmaları gereken ana referans kitabı niteliğindedir. *Sicill-i Osmanî* nin *Pakalın Zeyli*, malzeme olarak büyük çapta *Sicill-i Ahvâl Defterleri*’ne dayanmaktadır. Pakalın, 1930’lu senelerden beri, özel müsaade alıp o zamanki Başvekâlet Arşivi’nde *Sicill-i Ahvâl Defteri* üzerinde çalışıp eserini hazırlamıştır.⁶ Kaynağı dolayısıyla *Pakalın Zeyli*, oldukça

2 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 19 Cild, Ankara, 2008-2009. (SOZ)

3 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4 Cild, İstanbul, 1308-t.s..

4 Ömer Faruk Akün, “Süreyyâ, Muhammed Sureyya,” *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, s. 247-248.

5 Ali Birinci, “Mehmed Zeki Pakalın’ın Hayatı ve Eserleri,” *SOZ*, C. I, s. xvi.

6 Ali Birinci, *SOZ*, C. I, s. xviii.

dayanaklı kaynak denilebilir. Şimdi genel çizgi ile mukayeseli tarih bakımından son devir Osmanlı paşaları üzerinde dururken ana kaynağımız olarak Pakalın Zeyli'ni ele alacağız.

III. Batılılaşmadan Önceki Osmanlı Paşalarının Mahiyeti ve Onun Değişmesi

Bilindiği gibi, yüksek resmi makamlarda bulunanların unvanı olarak paşa unvanı, Osmanlıların ilk devrinde vezirler için kullanılmaya başlamıştır. Sonra sivil ve askeri başka yüksek makamlarda bulunanlar için de kullanılmıştır.⁷ İlk Osmanlı paşalarının çekirdeği olan ilk devir Osmanlı vüzerası, ulema kökenli idiler. Fatih devrine gelince, gulâm kökenli ve Enderun'da iç oğlanı'ndan yetişen vüzeraya ortaya çıkmaya başlamıştır. Kanunî devrinde tam hakimiyet kurmuşlar ve etkinliklerini vüzeraya olmayan paşalar üzerinde de sürdürmüşlerdir. Ama 16. asrın sonlarından 17. asrın son senelerine doğru Osmanlı paşaları köken ve eğitim itibarıyla değişmişlerdir. Çeşitli tarik ile yetişen farklı paşalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

18. asrın ilk senelerine doğru paşaların kariyer hayatında yeni bir akım gözükmeye başlar. 18. asır'da kalemiye, bilhassa Bab-ı Ali'deki yazı işlerinden yetişen paşalar ön plana çıkmaya başladılar ve sadrazamlar arasında bu tip paşalar, giderek daha fazla yer tutmuş ve hakimiyet kurmuşlardır. Bu akım, 19. asrın ilk yarısında başlayan Batılılaşma devrine kadar devam eder. Batılılaşma Reformu'nda önemli rolü oynayan paşalardan bir çoğu, başta Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa olmak üzere, kalemiyeden yetişen paşalar idiler.

İşte bu genel çizgi⁸ üstünde, son Osmanlı paşalarının özellikleri üzerinde mukayeseli tarih bakımından biraz bahsedeceğiz.

IV. Son Osmanlı Paşalarının Tipleri

Pakalın'ın *Sicill-i Osmanî Zeyli*'ndeki 1246 kişilik devlet adamları/görevleri arasında 340 paşa bulunmaktadır. Bunların aralarında sayısı pek az ise de,

7 Jean Deny, "Paşa," *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, s. 526-529. Ayrıca, Abdülkadir Özcan, "Paşa," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, s. 182-183.

8 Batılılaşmadan önceki 5 asırlık paşaların değişmesi için genel bakış olarak Tadashi Suzuki, "Osmanlı Toruko Şihai Elito-no Kenkyū: Kaireki 700-1200 Nen (Japonca) (Osmanlı Siyasal Elitleri Üzerinde Tetkikat: Hicrî 700-1200)," Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1982. Bir nevi özet olarak "Governance Structure of the Ottoman Empire: A Comparative Historical analysis," *Senri Ethnological Studies*, 25, 1989, s.133-153.

saraydan yetişme paşalar da bulunmaktadır.⁹ Bunların aralarında kökenleri bakımından modern tip saraylıların yanısıra klasik tip saraydan yetişme paşalar da bulunuyorlardı. Bu bakımdan batılılaşmadan önceki eski geleneklerin bir kısmının devam ettiği dikkatimizi çeker.

Ayrıca çok nadir olarak özel önem taşıyan ailelere mensup oldukları için pasalık ihsan olunanlar da bulunmaktadır. Bunlar dört kişidir. Onlardan ikisi, Hazret-i Muhammed'in soyundan olan Mekke-i Mükerrerme Şerif ailesi, yani Haşim ailesindedir. Öteki ikisi ise, imtiyazlı Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Paşa ailesindedir.¹⁰

Bunlardan başka, ilmiyeden yetişen paşalar bulunsa da, bunlar da istisnaî olup sayısı çok az idiler.¹¹

Son Osmanlı paşalarının ekserisi, ya seyfiyeden ya da kalemiyeden yetişenlerdi.¹² Bunlardan seyfiyeye mensup paşaların ekserisi, Mekteb-i Harbiye¹³ başta olmak üzere Batılılaşma Reformu esnasında Batı Avrupa modeline dayanarak kurulan askerlikle ilgili okullardan mezun olanlar idiler. Özellikle Mekteb-i Harbiye'nin Erkân-ı Harbiye sınıfından olanlar göze çarpılmaktadırlar.¹⁴

Tarik-i seyfiyeden yetişen paşalar için, Batı modeline dayanan yeni okullarda tahsil görmek katî bir şart gibi idi. Bu neden ile seyfiyeye mensup paşaların kariyer hayatı, Batılılaşmadan önceki geleneksel kariyer hayatından çok değişik olup

- 9 Halis Paşa, *SOZ*, C. VIII, s. 29, Hasan Paşa, *SOZ*, C. VIII, s. 96-97, Hasan Ferik Paşa, *SOZ*, C. VIII, s. 123-126, Mehmed Paşa, *SOZ*, C. XII, s. 16, Mehmed Paşa, *SOZ*, C. XII, s. 17-20, Mustafa Paşa, *SOZ*, C. XII, s. 118-119, Osman Paşa, *SOZ*, C. XIV, s. 13-14, Ragıp Paşa, *SOZ*, C. XIV, s. 40, Tahir Paşa, *SOZ*, C. XVIII, s. 12-14 olmak üzere 9 kişidir.
- 10 Mekke Mükerrrem Şerifi ailesinden olan, Abdülillah Paşa (*SOZ*, C. I, s. 12-13) ile Şerif Ali Haydar Paşa (*SOZ*, C. XVII, s. 117-119) dır. Kavalalı Mehmed Paşa ailesinden olan, Abbas Halim Paşa (*SOZ*, C. I, s. 3-6) ile Said Halim Paşa (*SOZ*, C. XVI, s. 70-85) dır.
- 11 Ataullah Paşa (*SOZ*, C. III, 152-154) ile Haşim Paşa (*SOZ*, C. IX, s. 3-6) dır.
- 12 Vak'a-i Hayriye'den sonraki Osmanlı devlet adamlarının üç tariki için *Devlet Salnamesi*, C. I, İstanbul, 1263H. Arada rütbenin isimlerinde değişiklik olmuştur. Ama yine C.XLVI, s.43 de ilmiye, seyfiye, ve kalemiye olarak gösterilmiştir. C.XLVII, 1309H.'den sonra rütbe-i siyasiye ve ilmiye ve askeriye ve mülkiye olarak gösterilmeye başlamıştır.
- 13 Mekteb-i Harbiye için, Mehmed Esad, *Mirât-i Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, 1310. Bunun devamı olarak, Muharrem Mazlum, *Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harf Akademisi) Tarihçesi*, Yıldız, 1930.
- 14 Erkân-ı Harbiye için, M. Mazlum İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkân-ı Harbiye) Tarihçesi*, Ankara, 1944.

“Modern” idi. Bu bakımdan Mekteb-i Harbiye ve sair askerliğe ait yeni okullarda yetişen subaylar, modern aydınlara ve modern orta sınıfa (modern middle classes) en yakın kitle idi. Filhakika bu tip seyfiyeye mensup yeni elitlerden Jön Türkler ve sonra ise İslâm İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti’nin geleneklerini tam olarak reddederek laik millî devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Mustafa Kemal Paşa, (sonradan Atatürk) çıkmışlardır.

Seyfiyeye mensup Osmanlı paşalarının kariyer hayatındaki yeni tip okulun önemi fevkalade büyüktü. Bambaşka kültürel muhite ait olan Çin hanedanının son senelerindeki Çin veya Meiji devrindeki Japonya’nın yeni tip askerleri için de askerliğe ait mekteplerden mezun olmak, subay olmak için ön şart idi. Japonya’da ise bir nefer için düşük makamdaki subay olmak için özel imtihan yolu mevcut idi. Ama general veya amiral olmak için muhakkak elinde diploması olması gerekirdi. Bu hususta, seyfiyeden yetişen Osmanlı paşaları aralarında istisnâ olup sayısı da çok az olmasına rağmen, neferlikden yetişip general olması mümkün idi. İyi bilindiği gibi, Jön Türk İnkılabı esnasında Sultan Abdülhamid tarafından Selanik’e gönderilip orada öldürülen Şemsî Paşa, bu tip generallerden idi.¹⁵

Seyfiyeden yetişen paşalar için en önemli şart, yeni tip okullardaki eğitim idi. Buna karşı, kalemiyeden yetişen paşaların kariyer hayatı, çok değişik idi.

V. Kalemiyeden Yetişen Son Osmanlı Paşaları

Kalemiye, yani sivil bürokratlardan yetişen paşaların kariyer hayatlarına bakılınca, Batılılaşma sürecinde Batı modeline dayanarak yeniden kurulan okulların önemi, oldukça az idi. Onların ekserisi, sadece ilk ve orta eğitimi görmüşlerdir. Arada geleneksel mekteplerde okuyanlar, hatta okula gitmeyip hususî olarak okumuş olanlar da bulunmakta idiler.¹⁶ Osmanlıların en son devrine yaklaşınca modern tip okullarda yüksek tahsili görenler gözükmüyorlarsa da, onların sayısı fazla değildir.¹⁷ Buna karşı, bilhassa taşradan gelme paşalar aralarında geleneksel medrese tahsilini gördükten sonra kalemiye tarikine intisab edenler de gözükmüyor.¹⁸ Bunun sebebi ise, bilhassa taşrada eğitim görmek için uygun müessese olarak medreseden başka müessese bulunmamış olması olabilir. Sayısı çok az olmakla

15 Şemsî Paşa için, *SOZ*, C. XVII, s. 99-106.

16 Meselâ, Asım Paşa (*SOZ*, C.III, s.140), Aziz Paşa (*SOZ*, C.IV, s.17), Galib Paşa (*SOZ*, C.VII, s.3), ve Hasan Paşa (*SOZ*, C.VIII, s.93) gibiler.

17 Meselâ, Mekteb-i Mülkiyeden Ahmed Reşit Paşa (*SOZ*, C.II, s.116), tam yüksek ihtisas eğitim için okul değil ise, Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)’den Ali Galib Paşa (*SOZ*, C.III, s.39), Hukuk Mektebi’nden Celal Paşa (*SOZ*, C.IV, s.82) gibiler.

18 Meselâ, Ali Kemalî Paşa (*SOZ*, C.III, s.40), Hacı Akif Paşa (*SOZ*, C.VII, s.81) gibiler.

beraber medresede eğitim görüp tarik-i ilmiyeye intisab ettikten sonra kendi tarikinden ayrılarak tarik-i kalemîyeye girenler de mevcut idiler.¹⁹

Her ne ise, kalemîyeden yetişen paşaların kariyer hayatı için, Batı modeline dayalı yüksek tahsil okullarının rolü sınırlı idi. *Sicill-i Osmanî Zeyli*'nde kayıtlı kalemîyeden yetişme son paşaların ekserisi, ilk tahsilini yeni tip okullarda görmüşlerdir. Arada orta eğitimi görenler de vardır. Ama ondan sonra artık okullarda yüksek tahsil görmeden küçük yaşta olarak onlar da, kalemlere intisab edip kalemlerde çalışarak kendilerini yetiştirmişlerdir. Ve terfi edip nihayet paşalığa kadar yükselmişlerdir. Bu kariyer hayatı, 18. asırda yaygın olan kariyer hayatının aynısıdır.²⁰ Ancak, kendilerini yetiştirirken ve yükselirken lazım olan bilginin muhtevası değişik idi. Son Osmanlı paşalarının aralarında, Hariciye'deki Tercüme Odası'²¹nda vazifelerini görenler az değillerdi. II. Mahmut devrinde kurulan Tercüme Odası'nda Arapça uzmanı ve sairleri mevcut ise de, en önemli lisan Fransızca idi. Tercüme Odası'ndan yetişme son Osmanlı paşaları da ekseriyetle modern Batı lisanları, bilhassa Fransızca ile uğraşanlardan idiler.

Kalemîyeden yetişen son Osmanlı paşaları aralarında, Tercüme Odası'ndan yetişen paşaların yanısıra, Tercüme Odası'nda bulunmayıp başka bir yol ile Fransızca'yı bir dereceye kadar öğrenenler de vardır. Bunlar gençken hususi olarak veya kendi imkanlarıyla talebe memur veya diplomat olarak Batı'ya gönderilmiş bir müddet Batı'da kalıp oranın lisanlarını ve vaziyetlerini iyice öğrenmiş olanlardır.²² Her ne ise, elit olarak son Osmanlı paşaları ve süper elit olarak vezirazamlığa kadar yükselen paşalar arasında, Batı lisanını iyi bilip Batı'da bir müddet kalıp Batı'yı iyi bilenler önemlidirler.

Sonuç olarak, bambaşka, modern usuller ile yetiştirilmeye başlanmış olan seyfiyeden yetişme son Osmanlı paşalarına karşı, kalemîyeden yetişme son Osmanlı paşalarının yetişme tarzı, Batılılaşmadan önceki kalemîyeden yetişme paşalarınınkine çok benzerdi. Ama onlara lazım olan lisan ve bilginin muhtevası çok değişik idi. Lisan olarak Fransızca başta olmak üzere, Batı lisanı ve bilgi olarak Batı ile

19 Meselâ, öncede bahsettiğim gibi, Atullah Paşa (*SOZ*, C.III, s.152) ve Haşim Paşa (*SOZ*, C.IX, s.3) gibilerdir.

20 18. asra kadar kâtiplerin kariyer hayatı için, Norman Itzkovitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities," *Studia Islâmica*, No.16, ve Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1980, s 94.

21 Tercüme Odası için, Carter Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1980, s. 133-134. Ayrıca, Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul, 1993, s.72-78.

22 Osmanlı Devletinin en son Sadrazamı olan Damad Ferit Paşa da bunlardandır. (*SOZ*, C.VI, s.84).

ilgili ilimler ve Batı'nın vaziyeti ile ilgili bilgi büyük önem kazanmıştı. Ama bütün teşebbüslere rağmen Batı modeline dayanan yeni tip okullardaki yüksek tahsilin önemi fazla değil idi.²³ Aynı zamanda tarik-i kalemiye için devlete intisab ederken, ne kadar imtihan ile alınma sistemini oturtmaya çalışmışlar ise de sistematik bir şekilde imtihan uygulaması, gerçekte tam anlamıyla önem kazanmamıştır.²⁴ İmtihan dışında memuriyete intisab edenler babası yada akrabası, ya da tanıdıkları vasetasıyla intisab ederlerdi.

Kalemiyeden yetişen son Osmanlı paşalarının bu durumu, İslâm dünyasındaki Türkiye gibi, Doğu Asya'daki Kanji yani Çin karakterleri dünyasında en çabukça Batılılaşma olarak çağdaşlaşmada başarılar gösteren Japonya'nın durumundan çok farklıdır.

VI. Mukayeseli Tarih Bakımından Son Osmanlı Paşalarının Özellikleri: Japon ve Çin Örnekleriyle Mukayese

18. asrın ilk senelerinden sonra, hızla yükselen Batı'nın baskısına karşı, Batı'ya mensup olmayan toplumlarda, Batı'ya karşı kendileri korumak için teşebbüslere girişmişlerdir. Bu teşebbüs Batılılaşma olarak çağdaşlaşma şeklini almıştır. İlk önce Batılılaşma olarak çağdaşlaşma teşebbüsüne ilk girişen ve oldukça başarılı olan Osmanlılar idiler. Bunun yanında, bu teşebbüse çok geç başladığı halde çok hızlı başarıları kazanan, Doğu Asya'daki Kanji dünyasına mensup olan Japonya idi. Aslen Kanji dünyasının merkezi mevkiinde bulunan Çin, bu gibi teşebbüslerde çok geride kalmıştır. Burada, siyasî elitlerin değişmesi konusunda, bazı noktalar üzerinde o zamanki İslâm dünyasının merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu örneği ile Doğu Asya'daki Kanji dünyasının geleneksel merkezi olan Çin ve kenarında olan Japon örneklerini biraz mukayeseli tarih bakımından karşılaştıracamız.

İlk önce eğitim ve talim usulleri üzerinde duracağız. Batılılaşmadan önceki Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece ilmiye, okuldaki eğitime dayanıyordu.²⁵ Yani

- 23 Akyıldız, Adı geçen eser, s.54-57. Sayın Akyıldız'ın kıymetli çalışmasına bakılınca memurları yetiştirmek için yeni okullar açılmıştır. Fakat, onların ekserisindeki eğitim ise, Modern Batı Avrupa'daki yada Modern Japonya'daki gibi üniversite seviyesindeki yüksek ihtisas tahsil için okul olmayıp orta okul veyahud lise seviyesindeki genel eğitim gibi gözükmektedir.
- 24 İmtihan için, Akyıldız, Adı geçen eser, s.52-57. Sayın Akyıldız'ın eserindeki malumat-taki imtihan ise, Modern Japonya'daki Koto Bunkan Şiken (Yüksek Memur İmtihanı) gibi üniversite seviyesindeki ihtisasa dayanan sistematik imtihan olmayıp şahsa göre perakende imtihan imiş gibidir.
- 25 Tarik-i ilmiye'ye mensup olanların eğitim sistemi ve kariyer hayatı için İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1965.

resmî olarak ulemadan olmak için muhakkak medresede tahsil görmek gerekirdi. Kalemîye için mektebde okuduktan sonra, esas eğitim kalemde verilecekti. Seyfiye için de öyle idi. Kul taifesi, yani yeniçeriler için, orduda talim verilirdi.²⁶ Erbab-ı timar için aile içinde; Saraylılar için enderundaki hizmetliler tarafından talim verilirdi. Enderun'a, sonraki devirde "Enderun Mektebi" denilmeye başlanmışsa da doğrusu düzenli bir eğitim müessesesi değildi.²⁷

Son Osmanlı paşalarına bakılırsa, seyfiyeden yetişme paşalar için başta Mekteb-i Harbiye olmak üzere, Batı modeline dayanarak yeniden kurulan okullarda resmî şekilde eğitim görmek son derece önemli idi. Neferden yetişme paşalar mevcut ise de, onlar pek istisnâ idiler. Buna karşı kalemîyeden yetişme paşalar için, ilk ve bazan da orta eğitim hariç, okuldaki resmî eğitimden daha ziyade kalemdeki talim önemli idi. Kaleme alınırken babası, akrabası veyahut tanıdıklarının vasıtalarıyla ve intisab yolu ile alınırlardı. İşte eğitim ve talim usullerinde ve kaleme girişte Batılılaşmadan önceki geleneklere devam edilmekte idiler. Sadece kalemde yükselmek için lazım olan lisan ve bilgide değişiklikler olmuştur. Lisan olarak Arabî ve Farsî yerine Fransızca önem kazanmıştır.²⁸ Bilgi olarak geleneksel inşa ve sair hakkındaki bilginin yanında Batı ile ilgili malumat önem kazanmıştır.

Seyfiyedeki geleneklerden kopukluk ile kalemîyedeki geleneklerin devamının sebebi şöyle olsa gerekir. Tarik-i seyfiye için 1826 senesindeki Vaka'i-i Hayriye'den sonra sistem kökten değişmiştir. 1826'da II. Mahmut tarafından o zamanki Osmanlı kara kuvvetlerinin çekirdeği olan yeniçeri ocağı ilğa olunmuştur.²⁹ Onun yerine bütünüyle yeni bir müessese olarak tamamen Batı modeline dayanan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye³⁰ ihdas olunmuştur. Ordu'da kökten değişme olduğu için yeni orduya subay temin etmek üzere, yine bütünüyle Batı modeline dayanan Mekteb-i Harbiye kurulmuştur. Zamanla orduda subay olmak için

26 Yeniçerilerin talimi için, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, C. I, 2.tb., Ankara, 1984, (1.tb., 1943), s. 226-229.

27 Enderun'deki iç oğlanlarının yetiştirme sistemi için, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1945; İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, C.I, İstanbul, 1953. Bu kitabın ikinci cildi neşredilmemiştir. Ayrıca Bernette Miller, *The Palace School of Mohammed the Conqueror*, Cambridge Mass., 1941.

28 Bu vaziyetinin delili olarak kalemîyeden yetişen paşaların aralarında, esas olarak medresede okup aynı zamanda özel olarak Fransızca'yı da benimseyenler gözükmektedirler. Meselâ, Hüseyin Hilmi Paşa (*SOZ*, C.IX, s.112), Nazif Paşa (*SOZ*, C.XIII, s.24), Sadık Paşa (*SOZ*, C.XVI, s.15), Said Paşa (*SOZ*, C.XVI, s.58), Şefik Paşa (*SOZ*, C.XVII, s.76) gibilerdir.

29 Yeniçeri Ocağının ilgası için, Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 548-565.

30 Yeni ordunun kuruluşu için bir genel bakış olarak, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, 4.tb., Ankara, 1983 (1.tb., 1947), s. 144-151.

Mekteb-i Harbiye'den mezun olmak katî şart haline gelmiştir. Neferden subay, hatta paşa olmak istisnâî yol olmuştur. Buna karşı tarik-i kalemiyede böyle bir kökten değişme olmamıştır. II. Mahmut tarafından başlatılan reformları yürütenlerin başlıcası, eski usul ile yetiştirilen kalemiye ricali idi. Önemli olan lisanda ve bilgide değişmeler olduğu halde, eski talim ve intisab sistemleri kökten değiştirilmeyerek Osmanlıların en son devrine kadar devam ettirilmiştir. Böylece son Osmanlı paşaları aralarında, seyfiyeden yetişme paşalar ile kalemiyeden yetişme paşalar arasında eğitim, talim ve intisab usullerinde büyük değişiklik ortaya çıkmıştır. Tarik-i kalemiye için ne kadar reform çabaları gösterilmiş ise de, Osmanlıların son devrine kadar modern modele dayanan okullardaki yüksek tahsil pek önemli olmamıştır ve memur olmak için Japonya'daki gibi tam sistematik imtihan müessesesi gelişmemiştir.

Burada mukayese için Çin örneğini ele alırsak, Çin hanedanı zamanında 1860'larda başlatılan Batılılaşma teşebbüsleri, geleneksel bürokratların açık fikirli kısmı tarafından yürütülmüştür. Çin'in geleneksel bürokrat sisteminde, geleneksel imtihan çok önemli idi.³¹ Bir kaç senede bir defa yapılan bu imtihanı kazanamayınca bürokrat olmak mümkün değildi. Çin hanedanının son devrinde Batılılaşma hareketlerini yürüten reformcu bürokratlar da ekseriyetle bu imtihanı kazananlardan idiler. İmtihanı kazanarak yüksek makama çıkan reformcu bürokratlar, bu geleneksel imtihan sistemine hiç el koymadan reformu yürütmüşlerdir. Çin hanedanının en son devrinde Batı modeline dayanan yeni okullar açmışlardır. Fakat bürokratları seçerken bu tip yeni okullara pek önem verilmemiştir. Geleneksel imtihan sistemi, ancak 1905 senesinde nihayet ilga olunmuş³² ve 1911'de yapılan inkılap sonucu Çin hanedanının kendisi tarihe karışmıştır. Çin'de yeni subayların yetişmesi için yeni okullar açılmıştır. Geleneksel devirde, Çin'de zaten askerilere çok fazla önem verilmemiştir. Bu sebeple ordu subaylarını yetiştirmek için yeni sistemi kurmak daha kolaydı. Batı modeline dayanan yeni tip askeri okullardan yetişme subaylar ortaya çıkmışlardır.

En son, Japon örneğinden biraz bahsedeceğiz. Japonya'da 1868 senesindeki Meiji İnkılabı'ndan sonra, Batılılaşma olarak çağdaşlaşma esaslı şekilde yürütülmeye başlamıştır. Meiji İnkılabı, en az siyasî rejim bakımından kökten bir değişme denebilir. Meiji İnkılabı ile Tokugawa şogun rejimi tam olarak yıkılıp Meiji

31 Çin'deki geleneksel imtihan sistemi için, Ho Ping-tî, *Ladder of Success in Imperial China*, New York and London, 1962. Ichisada Miyazaki, *China's Examination Hell*, tercüme eden, Conrad Shirokaner, New Haven, 1981, ve Benjamin A. Elman, *A Cultural History of Civil Examination in Late Imperial China*, Berkeley, 2000.

32 Çin'deki geleneksel imtihan sistemi'nin ilğası için, Wolfgang Franke, *The Reform and Abolition of the Traditional Chinese Examination System*, Cambridge Mass., 1960.

İmperial rejimi, yeniden kurulmuştur. Tokugawa devrinde iktidar, Samurai sınıfının elinde idi. Samurai sıfatı, esas olarak babadan oğula devir yolu ile intikal ediyordu. Eğitim ve talimde ailenin rolü çok önemli idi.

Meiji İnkılâbı'ndan sonra, Samurai sınıfı kaldırıldı. Subay olmak için muhakkak yeni kurulan Batı modeline dayanan askeri okullardaki tahsilin bitirilmesi gerekirdi. Başka bir yol ile subay olma imkanı pek istisnâ idi. Böyle bir yol ile orduda general yada amiral olmak mümkün değil idi. Yüksek bürokrat olmak için de yeni kurulan üniversitede tahsil görmek şart oldu. Üniversiteden mezun olduktan sonra yüksek bürokrat olmak isteyenler için yapılan özel imtihan olan Kōtō Bunkan Şiken'i muhakkak kazanmak gerekiyordu.³³ Meiji İnkılâbı'ndan sonraki Japonya'da askeri yada sivil bürokrat olarak yüksek makama varıp elit olmak için modern yüksek tahsil görmek ve bilhassa yüksek bürokrat olmak için özel imtihanı kazanmak katî şart olmuştur. Öte yandan, Osmanlılarda ve Çin hanedanı zamanındaki Çin'de reformlar, siyasi rejim tam olarak değiştirilmeyip eski rejim çerçevesi içerisinde kısmen yenileştirilerek yürütülmüştür. Buna karşın, Japonya'da siyasî rejim bakımından Meiji İnkılâbı tam bir inkılâb idi. Sistem kökten değişmiştir. Hem askeri, hem sivil bürokrat için, sistem tam olarak yeniden kurulmuştur. Yeni rejim kurulurken tam olarak Batı modeline dayanan okul ve imtihan sistemi, rejimin temel taşı olarak kurulmuştur. Japon örneği ile Çin ve Osmanlı örnekleri arasındaki büyük fark, işte bundan ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Paşalarının Mahiyetindeki Değişim: Mukayeseli Tarih Bakımından Bir Değerlendirme

Öz ■ Osmanlılar, 18. yüzyılın ilk yarısında sınırlı ancak diğer yarısında giderek genişleyen bir çerçevede, hızla gelişen ve ilerleyen Avrupa'ya bakarak kendi düzenlerini ve yapılarını güçlendirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. "Batılılaşma" çerçevesinde bir "çağdaşlaşma" süreci olarak nitelendirilebilecek bu süreç, III. Selim devrinde daha genişleyerek II. Mahmut devrinde *Vak'a-i Hayriye*'den sonra tam sistematik şeklini almıştır. Bu makale, "batılılaşma" şeklinde tezahür eden "çağdaşlaşma" sürecinde Osmanlı paşalarının mahiyetinde de nasıl önemli değişmelerin meydana geldiğini incelemektedir. Burada son Osmanlı paşalarının bazı özellikleri ele alınacak, daha sonra mukayeseli tarih bakımından Doğu Asya'daki Çin ve Japon örnekleri ile mukayese edilerek Osmanlı deneyimini de kapsayacak şekilde bu üç örnek arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulacak; Osmanlı çağdaşlaşmasının neden Çin modernleşme deneyimine daha yakın durduğunun gerekçeleri izah edilecektir.

Anahtar kelimeler : Osmanlı Çağdaşlaşması, 19. yüzyılda Osmanlı Paşaları ve Eğitim, Kalemîye, *Sicill-i Osmani*

33 Meiji devrinde yüksek bürokrat olmak için en mühim yolu olan Kōtō Bunkan Şiken için, Robert M. Spaulding, *Imperial Japan's Higher Civil Service Examination*, Princeton, New Jersey, 1967.

Kaynakça

- Akün, Ömer Faruk: “Süreyyâ, Muhammed Surayyâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, XI (İstanbul 1979), s. 247-249.
- Akyıldız, Ali: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren 1993.
- Baykal, İsmail H.: *Enderun Mektebi Tarihi*, C.I, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları 1953.
- Birinci, Ali: “Mehmed Zeki Pakalın’ın Hayatı ve Eserleri”, Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. I, Ankara: TTK 2008, s. xvi.
- Deny, Jean: “Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi*, IX (İstanbul 1964), s. 526-529.
- Elman, Benjamin A.: *A Cultural History of Civil Examination in Late Imperial China*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2000.
- Findley, Carter V.: *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press 1980.
- Franke, Wolfgang: *The Reform and Abolition of the Traditional Chinese Examination System*, Cambridge: Harvard University Press 1960.
- Ho, Ping-ti: *The Ladder of Success in Imperial China*, New York, London: Columbia University Press 1962.
- [İskora], Muharrem Mazlum: *Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) Tarihçesi*, [Ankara]: Yıldız Hr. Ak. K. Matbaası 1930.
- *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkân-ı Harbiye) Tarihçesi*, Ankara: Harb Akademisi Matbaası 1944.
- Itzkovitz , Norman: “Eighteenth Century Ottoman Realities”, *Studia İslâmica* 16 (Paris 1962), s. 73-94.
- Karal, Enver Ziya: “Tanzimattan Önce Batılılaşma Hareketleri,” *Tanzimat*, C. I, İstanbul: Maarif Matbaası 1940.
- *Osmanlı Tarihi*, C. V, 4.tb., Ankara: TTK 1983 (1.tb., 1947).
- Mehmed Esad: *Mirât-i Mekteb-i Harbiye*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiyeye Matba’ası 1310.
- Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmanî*, 4 Cild, [İstanbul]: Matba’â-i Âmire 1308-t.s..
- Miller, Barnette: *The Palace School of Muhammad the Conqueror*, Cambridge: Harvard University Press 1941.
- Miyazaki, Ichisada: *China’s Examination Hell*, haz. Conrad Schirokauer, New Haven: Yale University Press 1981.
- Özcan, Abdülkadir: “Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV (İstanbul 2007), s. 182-183.
- Pakalın, Mehmed Zeki: *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 19 Cild, Ankara: TTK 2008-2009 (SOZ).

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, 68 vols., 1263H-1333/34R.

Spaulding, Robert M.: *Imperial Japan's Higher Civil Service Examinations*, Princeton: Princeton University Press 1967.

Suzuki, Tadashi: "Osman Toruko Şihai Elito-no Kenkyū: Kaireki 700-1200 Nen (Osmanlı Siyasal Elitleri Üzerinde Tetkikat: Hicrî 700-1200)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Tokyo: Tokyo Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1982 (Japonca).

..... "Governance Structure of the Ottoman Empire: A Comparative Historical analysis", *Senri Ethnological Studies* 25 (Osaka 1989), s. 133-153.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, C. I, 2.tb., Ankara: TTK 1984 (1.tb., 1943).

..... *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: TTK 1945.

..... *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: TTK 1965.